

Emlékezés Hajnik Imrére (1840-1902), a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjára

Remembering Imre Hajnik (1840-1902), Full Member of the Hungarian Academy of Sciences

Hajnik Imre jogtörténész egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja Pesten született 1840. április 5-én és Budapesten, zugligeti nyaralójában hunyt el 1902. augusztus 30-án. A Magyar Tudományos Akadémia 1871. május 17-én választotta levelező tagjává. Székfoglaló előadását 1873. május 12-én, „A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése” címmel tartotta. 1880. május 20-án az MTA rendes taggá léptette elő. Második, rendes tagsági akadémiai székfoglalóját „A perdöntő eskü és az előzetes tanubizonyítás a középkori magyar perjogban” címmel tartotta meg 1881. április 4-én.

1840. április 5-én Pesten született. Anyai ágon szépapja volt Markovics Mátyás egyházjogász, akinek ismert műve az 1786-ban kiadott „Principia Juris Ecclesiastici Regni Hungariae”. Atyai nagyapja Hajnik Pál jogtudós, egyebek mellett az 1807-ben megjelent „Historia Juris Hungarici a tempore Sancti Stephani ad gloriosissime regnantem Franciscum I” című magyar jogtörténeti mű szerzője, akinek Ferenc király nemesi címet adományozott. Apja Hajnik Lipót, Esterházy Pál herceg uradalmainak központi igazgatója. Unokatestvére Hajnik Pál ügyvéd, a Batthyány-kormány belügyi tanácsosa, a szabadságharc idején rendőrfőnök, a Kossuth-emigráció egyik tagja, akit az önkényuralom idején „in effigie” felakasztottak és csak az enyhülés idején, 1858-ban térhetett haza.

Hajnik Imre középiskolai tanulmányait Pesten, a piaristáknál kezdte, majd mikor családja – édesapjának az Esterházy-hitbizomány igazgatásával összefüggő teendői miatt – Bécsbe költözött, a skót bencések bécsi gimnáziumában folytatta és ott is végezte el 1858-ban. Középiskolai záró évében „Elmélkedés Mátyás király választásának negyedszázados ünnepén” címmel olyan magas színvonalú történelmi dolgozatot írt, hogy azt – a szerző megjelölése nélkül – a Vasárnapi Újság 1858. június 24-ei számában kiadták.

Jogtudományt is az osztrák fővárosban kezdett tanulni. A bécsi egyetemen római jogot, német jogtörténetet, egyházjogot, ausztriai magánjogot és bányajogot, valamint közgazdaságtant is tanult. Legavatottabb életrajzírója, Kováts Gyula jegyzi meg, hogy professzorai – köztük a római jogász Karl Ludwig Arndts és a német birodalmi jogtörténetet oktató Heinrich Siegel – a történeti jogi iskola (Historische Rechtsschule) képviselői voltak, és ők indították el Hajnikot is ezen az úton. 1860-ban családja hazatért Pestre, így a pesti jogi karon tudta folytatni jogi tanulmányait, ahol a történeti jogi iskolát hazánkban meghonosító Wenzel Gusztáv is tanára lett.

Jogi tanulmányainak végeztével, de még a doktorátus megszerzése előtt kapott – egyetemi tanárainak ajánlására – 1863. május 3-án a pozsonyi egyetemen segédtanári és könyvtárnoki állást. Fő feladata az egyetemi könyvtár karbantartása volt, de tanársegédként a betegség miatt vagy más okból akadályozott tanárokat is helyettesítenie kellett, így oktatói gyakorlatot is szerzett. Időközben 1864-ben megszerezte a jogi doktorátust. „Szécsi Mária utolsó évei (1670–1680)” című történelmi értekezését Szalay László olvasta fel a Magyar Tudományos Akadémián, Hajnik Imrét, mint ígéretes fiatal tudóst ajánlva az Akadémia figyelmébe.

1865. január 18-án a nagyváradai jogakadémiára kapott kinevezést, mint a magyar történelem és a statisztika nyilvános rendkívüli tanára. Egy évvel később ugyanilyen minőségben a kassai jogakadémiára helyezték át, majd 1867-ben báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére az uralkodó a győri királyi jogi akadémia rendes tanárává léptette elő, egyben a jogakadémia helyettes igazgatójává is kinevezte. Tanári megbízatása a jogtörténet, közjog és közigazgatási jog előadására terjedt ki, helyettes igazgatóként (később igazgatóként) pedig az 1867-ig szünetelő oktatás újjászervezése volt a feladata. Az 1872/73. tanév kezdetéig látta el ezeket a teendőket.

A kiegyezés évében jelent meg első jelentősebb jogtörténeti munkája („Magyarország az árpádházi királyság óta az ősiségnek behozataláig és a hűbéri Európa” címmel), amelyben azt a máig ható megállapítást tette, hogy a középkori Magyarországon nem alakult ki nyugat-európai értelemben vett hűbéri rend. 1869-től füzetenként kezdte publikálni „Magyar alkotmány- és jogtörténelem” című művének első kötetét, melynek 1869 és 1872 között kiadott első négy füzetében a magyar állam kialakulását és fejlődését mutatta be. A kötet a szintén 1872-ben kiadott, az Árpád-kori magyar jogtörténetet tárgyaló ötödik füzettel vált teljessé. A Magyar Tudományos Akadémia – amely 1871. május 17-én levelező tagjává választotta – a könyvet 1872-ben Marczibányi-mellékjutalommal díjazta. Levelező tagsági székfoglaló előadását 1873. május 12-én tartotta magyar alkotmánytörténeti tárgykörben, „A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése” címmel.

Időközben, szintén 1872-ben pályázatot adott be a pesti tudományegyetem jogbölcseleti és jogtörténeti tanszékére, amelyet – Kuncz Ignác pécsi jogakadémiai tanárt megelőzve – el is nyert, figyelemmel említett kiemelkedő publikációira, valamint nyelvtudására (latin, német, francia, angol, olasz és spanyol nyelven beszélt). A király, Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére, 1872. július 14-én az egyetem európai és a hazai jogtörténet nyilvános rendes tanárává nevezte ki. Emiatt összetűzésbe került Wenzel Gusztávval, aki – bár 1861-től hivatalosan a magyar magánjog professzora volt – 1850 óta adta elő a jogtörténetet a karon (többek között Hajnik is nála tanult). Pálvölgyi Balázs szavait idézve: „a vitát miniszteri döntés zárta le, mely előírta, hogy mindenki azon a tanszéken tevékenykedjen, ahová kinevezték. Ez azt jelentette, hogy Hajnik a jogtörténet, Wenzel pedig a magánjog tanára maradt”. (Ezzel együtt Wenzel 1891-ben bekövetkezett haláláig megtarthatta jogtörténeti előadásait is.)

Az 1875/76. tanévre Hajnik Imrét a budapesti jogi kar dékánjává választották. 1875-ben adta ki „Egyetemes európai jogtörténet. I. kötet. Alkotmány és jogfejlődés a középkorban” című tankönyvét, ami aligha enyhítette Wenzel Gusztávval kialakult konfliktusát (e tárgyat korábban maga Wenzel honosította meg az egyetemen). E munkája is olyan kimagasló színvonalúra sikerült, hogy 1878-ban ismét megkapta a Magyar Tudományos Akadémiától a Marczibányi-mellékjutalmat, 1880. május 20-án pedig az MTA rendes tagjává választotta. Rendes tagsági székfoglalóját 1881. április 4-én tartotta meg „A perdöntő eskü és az előzetes tanúbizonyítás a középkori magyar perjogban” címmel. Az 1888/89. tanévben másodszor is betöltötte a jogi kar dékáni tisztségét, a soron következő tanévben pedig az egyetem rektora volt.

1881. évi akadémiai székfoglaló előadásából (amely 1884-ben nyomtatott formában is megjelent) már kiviláglik Hajnik új nagy jogtörténeti kutatási területe, a középkori magyar peres eljárás története. E tárgykörben is azt a korábbi módszerét követte, hogy fokozatosan jelentetett meg rész tanulmányokat, mielőtt kiadta volna a téma egészének monografikus feldolgozását. 1886-ban jelent meg „Az okirati bizonyítás a középkori magyar perjogban”, 1892-ben „A bírósági személyes jelenlét helytartója a vegyesházbeli királyok korszakában” című munkája, máig meghatározó tudományos jelentőségű fő műve („A magyar bírósági szervezet és a perjog az Árpád- és a vegyesházbeli királyok alatt”) pedig 1899-re készült el.

Egészsége sajnos nem sokkal ezután megromlott, így azt a tervét, hogy „Magyar alkotmány- és jogtörténelem” című könyvének további kötetét is megírja (a vizsgálatot a vegyesházi királyok időszakára, sőt 1848-ig a Habsburg-korra is kiterjesztve), már nem tudta megvalósítani. Mivel betegsége egy angliai családi üdülést követően tovább súlyosbodott, a jogi kar legnagyobb sajnálatára kénytelen volt nyugdíjazását kérelmezni, amit az uralkodó 1901. február 12-én engedélyezett számára. A király ez alkalomból a Szent István-rend lovagkeresztjével tüntette ki, amelyet Arany János, Jókai Mór, Gyulai Pál és Thaly Kálmán után ötödikként kapott meg. Egészségi állapota nyugállományba vonulását követően sem javult: 1902. augusztus 30-án, zugligeti nyaralójában, családja körében hunyt el, mindössze 62 évesen.

Hajnik Imre már egyértelműen jogtörténész volt. Nem foglalkozott olyan szerteágazó módon a jogtudomány egyes részterületeivel, mint volt tanára és későbbi professzorkollégája, Wenzel Gusztáv, a jogtörténet tudományát viszont nemcsak elmélyülten művelte, hanem magasabb szintre emelte. Míg Wenzel elévülhetetlen érdeme a történeti jogi iskola és az összehasonlító szemléletmód meghonosítása a magyar jogi oktatásban, Hajnik elemző módon, a pozitivisták irányú első képviselőjeként foglalkozott a magyar (és európai) állam és jog történetével. Őt tekinthetjük az első magyar alkotmánytörténésznek is, ugyanis nem csak jogtörténetet, hanem – könyvének címét idézve – „alkotmány- és jogtörténelmet” kutatott, írt és oktatott.

Mezey Barna értékelése szerint Hajnik Imre „teremtette meg a tudományosan művelt magyar jogtörténetet”, amelyben „a jogtörténet politikai története helyébe lépett a jogintézmények részletes összehasonlító története, a politizáló jogtörténetet fölváltotta a tudományos jogtörténetírás”. Illés József az alábbi szavakkal foglalta össze Hajnik szerepét a magyar jogtörténet tudományában: „jellemzi az okleveles alapon nyugvó pozitivitás és a magas elméleti felfogás”, „pragmatikus jogtörténetet ír: adatokat gyűjt s ezeket elméleti felfogásának világításában dolgozza fel. Nem marad a puszta adathalmaznál, nem elégíti ki őt az antiquárius gyűjtő gyönyörűsége, keresi a mélyebben fekvő okokat és a felkutatott okok fonálára fűzi fel a napvilágra hozott tények gyöngyszemeit”.

Jelentős teljesítménye a magyar közjogban és politikában is nagy fontosságú Szent Korona-eszme tudományos igényű kimunkálása. Ismét Mezey Barnát idézve: „ő vezette le azt a képletet, mely a Szent István-féle államszervezetben pusztán egyházi ünnepélyességként megjelenő koronázási szertartástól elvezetett a koronázásban gyökeredző királyi hatalom fogalmáig, a közjogi szimbólummá válásig”. Bemutatta, hogyan oszlik meg a szuverenitás a Szent Koronában a király (fő) és a nemzet (tagok) között, akik organikus egységet (testet) alkotnak. Olyan koncepciót alkotott, amely a rendi konstitucionalizmus megértésén túl a modern, népszuverenítésre épülő alkotmányos intézményrendszerben is jól használható.

Élete végén elkészült főműve, „A magyar bírósági szervezet és a perjog az Árpád- és a vegyesházbeli királyok alatt” több évtizedes szisztematikus kutatómunka eredménye. Wenzel nyomdokain haladva ugyanis alapvetőnek tartotta, hogy a korábban szokásos felületesebb, elsősorban köztörténeti művekre és a Corpus Juris Hungarici-ben kiadott törvényekre épülő, deskriptív jellegű jogtörténetírást váltsa fel az oklevelekben tetten érhető „élő jog” feldolgozásán alapuló, analitikus-pozitivistá joghistória. 1899-ben kiadott nagy munkájában ezres nagyságrendű oklevélre kiterjedő önálló kutatás alapján sikerült bizonyítania Werbőczy – korábbi jogtudósok által vitatott – azon állítását, mely szerint a magyar perjog I. Károly korában a normann per rendszerét recipiálta, és ennek köszönhető a nyomozati elvű (inkvizíciós) eljárás elterjedése Magyarországon a késő középkorban.

Hajnik Imre főbb munkái

Magyarország az Árpád-királyoktól az ősiségnek megállapításáig és a hűbéri Európa. Állam- és jogtörténeti kísérlet. Pest, 1867; Bevezetés a magyar alkotmány- és jogtörténelembe. (Magyar alkotmány- és jogtörténelem, 1. füzet.) Pest, 1869; Az ősmagyar nemzeti szervezet s ennek előzményei hazánkban. (Magyar alkotmány- és jogtörténelem, 2. füzet.) Pest, 1870; Szent-István-féle alkotmány. Első rész: Alakulási és virágzási korszak. (Magyar alkotmány- és jogtörténelem, 3. füzet.) Pest, 1870; A Szent-István-féle alkotmány. Második rész: Hanyatlási korszak. (Magyar alkotmány- és jogtörténelem, 4. füzet.) Pest, 1872; A magyar jogélet az Árpádok alatt. (Magyar alkotmány- és jogtörténelem, 5. füzet.) Pest, 1872; A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése. (Értekezések a történeti tudományok köréből II. kötet 8. sz.) Budapest, 1873; Egyetemes európai jogtörténet. 1. kötet: a középkor kezdetétől a francia forradalomig. Budapest, 1875; A királyi könyvek a vegyesházbeli királyok korszakában. (Értekezések a történeti tudományok köréből VIII. kötet 3. sz.) Budapest, 1879; A perdöntő eskü és az előzetes tanúbizonyítás a középkori magyar perjogban. (Értekezések a történeti tudományok köréből VI. kötet 12. sz.) Budapest, 1881; Okirati bizonyítás a középkori magyar perjogban. (Értekezések a történeti tudományok köréből VIII. kötet 5. sz.) Budapest, 1886; Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben. (Értekezések a történeti tudományok köréből XIII. kötet 10. sz.) Budapest, 1888; A király bírósági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyes házakbeli királyok korszakában. (Értekezések a történeti tudományok köréből XV. kötet 4. sz.) Budapest, 1892; A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt. Budapest, 1899.

Felhasznált irodalom

A Pallas Nagy Lexikona. VIII. kötet, Gesztely–Hegyvám. Budapest, 1894 (Hajnik Imre szócikk, 530–531. o.); Illés József: Hajnik Imre. Jogállam 1. (1902. 8. sz.) 637–639. o.; Vécsey Tamás: Hajnik Imre emlékezete. Századok 37. (1903. 2. sz.) 101–150. o.; Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. IV. kötet, Gyalai–Hyrtl. Budapest, 1896 (Hajnik Imre szócikk, 276–278. o.); Kováts Gyula: Hajnik Imre rendes tag emlékezete. (Emlékbeszédek XVII. kötet 8. sz.) Budapest, 1916; Illés József: Hajnik Imre és a magyar jogtörténet. Budapest, 1928; Magyar életrajzi lexikon. Első kötet, A–K. (Főszerk. Kenyeres Ágnes) Budapest, 1967 (Hajnik Imre szócikk, 658. o.); Mezey Barna: Hajnik Imre. In: Magyar jogtudósok I. (Szerk. Hamza Gábor) Budapest, 1999, 75–96. o.; Bóka Zsolt: Hajnik Imre

emlékezete (1840–1902). Jogtudományi Közlöny 57. (2002. 10.) 462–464. o.; Mezey Barna: A jogtörténet oktatása a Jogi Karon. In: A jogászképzés múltja, jelene, jövője (Szerk. Takács Péter). Budapest, 2003, 78–92. o.; Pálvölgyi Balázs: A Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék története a kezdetektől Eckhart Ferencig. In: Eckhart Ferenc-émlékkönyv (Szerk. Mezey Barna). Budapest, 2004, 389–409. o. és Magyar Katolikus Lexikon. IV. kötet, Gas–Hom. Budapest, 2010 (Hajnik Imre szócikk, 500. o.)

Képes György PhD.
habilitált egyetemi docens
Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE)
Állam- és Jogtudományi Kar
e-mail: kepes.gyorgy@ajk.elte.hu